

A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai

*Szerkesztette
Szilágyi Adrienn*

MTA HUN REN

Budapest, 2023

*A kötet a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának 200 éves
évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében, az Akadémia támo-
gatásával jelent meg.*

© Szilágyi Adrienn, 2023

© Szerzők, 2023

© Magyar Tudományos Akadémia, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023

ISBN 978-963-416-384-8

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes tanulmányokat illetően is.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Nyomdai előkészítés: HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Tudományos Információs Osztály

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet, Kovács Éva

Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

Tördelés: Demeter Gitta

Nyomdai munka: Pauker Holding Kft., Budapest

Felelős vezető: Strausz Éva

gróf

Dessewffy Emil

Dessewffy Emil

„Jelszó: »nemzeti műveltség és művelt nemzetiség«”

Dessewffy Emil grófra nem tudósként, hanem államférfiként és politikusként tekintettek kortársai. Joggal, hiszen az 1840-es évek elejétől formálódó ifjú konzervatív reformer csoport egyik meghatározó egyénisége volt. A Széchenyi István gróf által meghirdetett gazdasági modernizációt népszerűsítő, annak programját részleteiben továbbfejlesztő publicistaként lépett a közvélemény elé, majd a liberális reformmozgalom éles nyelvű kritikusaként vált ismertté. Ahogy fiataalkori barátja, Eötvös József báró fogalmazott 1867-ben elhangzott akadémiai emlékbeszédében, fiatal korától kezdve egyfajta ellenszenv jellemezte „minden tisztán elméleti spekuláció” iránt, de felhívta a figyelmet arra az ellentmondásra is, hogy miközben Dessewffy a tudomány teóriájában alig hagyott nyomot, munkái igen nagy hatást gyakoroltak kialakulóban lévő közgazdasági irodalmunkra.¹

Eperjes, 1814. február 24.

Pozsony, 1866. január 10.

1855. április 17. –
1866. január 10. †

I/2. Barabás Miklós:
Gróf Dessewffy Emil
1866

AZ AKADÉMIA TAGJAI KÖZÖTT

Amikor 1843 őszén az Akadémia levelező tagjává választották, ezt a nagy hatású publicisztikai tevékenységet ismerték el. Nem volt ez egyedi eset, hiszen az Akadémia tagjai közé fogadta a magyar irodalom nagyjait, de a politikai viták kiemelkedő szereplőit is. A levelező taggá választásáról értesítő levélre született válaszában Dessewffy a maga szerepei közül a gyakorlati gazdálkodót állította előtérbe: „A nekem egészen váratlanul jutott megtiszteltetés sokkal becsesebb előttem, hogysem beérhetném azaz, a »levelezői« címet pusztán viselni, de az academia céljai előmozdítására semmit sem tenni. Rendeltetésem ugyan az ekeszarvához köt, s csak kevés üdőt hagynak a földművelés gondolj fel olvasásra s írásra fordíthatót, de ezen kevés üdő sem fordíthatatik semmi jobbra, mint hazai jó célok előmozdítására, és hol lehet szebb és jobb cél, mint az, melyet az academiának a törvény s nemzet szava kitűztek?”² Tiszteleti taggá választására azután meglehetősen későn, már elnöksége idején, 1858-ban került sor. Ajánlói, Károlyi György gróf, Deák Ferenc, Kemény Zsigmond báró, Szalay László és Fogarasi János a törvén tudományi osztály nevében így indokolták javaslatukat: „államgazdászati irományai: »Alföldi levelek. Buda 1842«, »A magyar vám- és kereskedési ügy. Pest, 1847«, »Fizesünk! Pest, 1847« sat. megjelenések korszakában irodalmunk ezen ágának jelesebb tünetényei között fogtak [!] helyet; s ki az államtudományok mezején, mint 1856-ban megjelent: »Az ausztriai pénzügyi kérdésekről« jeles könyvéből láthatni, utóbb sem szűnt meg munkás lenni.”³

A „nemzetgazdasági eszmék” magyarországi fejlődését bemutató kortárs összefoglalók Széchenyi és az akkoriban még pályakezdő fiatal Lónyay Menyhért mellett Dessewffyben látták a modern európai gazdasági teóriák magyarországi meghonosítóját és alkalmazóját.⁴ Az ipar támogatást és a védővámok alkalmazását előtérbe állító Kossuth Lajos ellenében Dessewffy Széchenyi mezőgazdaságra és szabad versenyre épülő modelljét propagálta.⁵ Felhívta a figyelmet az országgyűlés felügyelete alatt álló önálló országos pénztár felállításának, azaz az önálló állam-

háztartás kiépítésének a fontosságára is.⁶ Emellett a hitelügy fejlesztésével kapcsolatos gondolatait tekintette döntő fontosságúnak a korabeli közvélemény.⁷ A gyakorlatban is kipróbálta reformjavaslatait, ott találjuk minden új gazdasági vállalkozás alapítói vagy támogatói között. E téren a leglényegesebb a Magyar Földhitelintézet alapítása volt, melynek tervét 1857 elején Dessewffy Lónyay Menyhérttel és Csengery Antallal közösen készítette el, s melynek 1862-ben történt felállítása után ő lett első elnöke.

Dessewffy fogadkozása levelező taggá választásakor egy jó ideig csak ígéret maradt, 1848 előtt nincs nyoma, hogy bármiféle tevékenységet végzett volna az Akadémia szervezetén belül. A forradalom és szabadságharc azután alapvetően új szituációt teremtett. Dessewffy kezdettől fogva szemben állt a nagy átalakulással, nem működött együtt a magyar kormánnyal, 1848 őszétől memorandumai a bécsi kormányzatot segítette. A Felix zu Schwarzenberg herceg vezette birodalmi kormány által célzott centralizált birodalommodell, az uralkodói abszolutizmus, valamint Magyarország alkotmányos különállásának teljes felszámolása azonban a magyar konzervatív arisztokráta legtovább, köztük Dessewffy számára is elfogadhatatlan volt. A bécsi kormányzat lojális, de eltökélt politikai ellenfeleiként vártak jobb időkre.

DESSEWFFY ÉS AZ AKADÉMIA EGYMÁSRA TALÁLÁSA

A nagy politikai kataklizma után csak lassan ocsúdott fel a magyar társadalom dermedt bénultságából. A pesti Nemzeti Színház mellett az Akadémia volt az az országos nemzeti intézmény, amely, ha szigorú hatósági ellenőrzés mellett és korlátozásokkal is, de újrakezdhetette működését. Az elnök, Teleki József gróf 1850 januárjában köriratban szólította fel az Akadémia tagjait munkálkodásuk újrakezdésére. Karl Geringer báró, a polgári ügyek császári biztosa egy bizottságot nevezett ki az Akadémia és az akadémikusok 1848–1849-ben tanúsított magatartásának vizsgálatára, Andrássy György gróf, az Akadémia egyik konzervatív arisztokrata alapítójának elnökletével, s a tagok sorába

Dessewffy is kinevezte.⁸ Geringer jóváhagyta a javaslatokat, ugyanakkor bizalmas jelentést állíttatott össze a maga részére az akadémikusokról. Ebben összesen négy fő kapott „mindig lojális” minősítést. Eredetileg Dessewffy is ide sorolták, de utána beszúrták: „volt”.⁹ Ezt követően újraindulhattak az akadémiai előadások, de a szervezet törvényesítésére még várni kellett. Az 1852-ben kibocsátott egyesületi pátens szerint valamennyi egyesületnek be kellett nyújtania alapszabályát felülvizsgálatra.¹⁰

Az alkalmi bizottsági tagságon kívül nemigen találkoztunk Dessewffy névvel az akadémiai iratokban. Mivel 1850-ben Pozsonyba költözött, a teleket ott, a nyarakat viszont Szabolcs megyei, büdszentmihályi birtokán töltötte, nem volt lehetősége a kisgyűlések látogatására. 1853 márciusában azután az igazgatótanács döntött a megelőző évek során megüresedett nyolc igazgatótanács hely betöltéséről, s ekkor Dessewffy bekerült a testületbe.¹¹ 1855. február 15-én elhunyt Teleki, s további három hely is megüresedett. Az igazgatótanács 1855. április közepén új tagnak megválasztotta többek között Deák Ferencet és Eötvös Józsefet. Ezt követően Andrássy György bejelentette, tovább nem viselheti megbízott másodelnöki posztját, majd titkos szavazással megválasztották elnöknek Dessewffy Emilt, Eötvös Józsefet pedig másodelnöknek. Tíz fő vett részt az igazgatótanács szavazásban, Dessewffyre hét szavazat esett, tehát nem volt teljes egyetértés. Nem meglepő ez, hiszen Dessewffy csak frissen kapcsolódott be az Akadémia munkájába, nem volt gáláns mecénás sem. Továbbá egyes tagok talán gyanakodva fogadták azt is, hogy egy nemzeti intézmény élére egy, a nemzeti mozgalommal korábban látványos konfliktusokat vállaló s a közvéleményt élesen megosztó politikus kerüljön. Másfelől viszont a meglehetősen törékeny jogi és szorongatott politikai helyzetben csak egy, a császári hatóságokkal szót értő, azok számára elfogadható vezető képviselhetette eredményesen az Akadémia érdekeit.¹² Dessewffy, amikor első alkalommal, 1855. november 19-én elnökkölt a történettudományi osztály ülésén,

akadémikus társai támogatását kérte, s ígéretet tett, megkísérli az intézmény védelmét, s ha úgy látja, erői erre nem elegendők, félreáll.¹³ Ezt követően még háromszor választotta Dessewffy elnökének az igazgatótanács: az új alapszabályok elfogadása után, 1858. december 19-én 8 szavazattal, majd 1861. december 21-én és 1865. január 26-án 11 szavazattal – mindhárom alkalommal egyhangúlag, azaz úgy látták, méltónak bizonyult a megelőlegezett bizalomra.¹⁴

Amikor 1858 decemberében, az új alapszabályok alapján újra teljes körben megkezdhette működését az Akadémia, Dessewffy a közgyűlést megnyitó beszédében hirdette meg programját. Felidézte Széchenyi 1842. decemberi, szintén az Akadémia soros éves közgyűlésén elhangzott, akkor nagy port kavart beszédét. Az Akadémia feladata, jelentette ki, a régi: „tudományilag képzett, gazdagított és lehetőleg tökéletesített nyelven művelni és terjeszteni a tudományt, ekkép öregbíteni a magyar közértelmesség sommáját, magasabb szellemi és értelm”, kifejlődéshez vezetni a magyart”. Az állásfoglalásnak, miszerint az Akadémia a tudomány elvont eszméi mellett annak magyar nyelven történő művelését továbbra is alapfeladatának tekinti, külön súlyt adott az alapszabályok körüli megelőző vita. Az Akadémia, fejtette, a nemzeti túlélés egyik legfontosabb záloga:

„a magyar Akadémia tagjainak is érezniök kell, mikép ők nem csak tudósok és írók, hanem egyszersmind a legmagasb magyar szellemi érdekek őrkatonái,”

akiknek a tudomány szeretetét hazafias kötelességeikkel kell egybeolvasztaniuk.¹⁵

DESSEWFFY AZ AKADÉMIA ÉLÉN

Dessewffy Eötvös Józsefben ideális elnöktársra lelt, ő épp azt tudta nyújtani, ami Dessewffyból hiányzott: maga is író

és tudós volt, már 1848 előtt részt vett az Akadémia működésében. Az, hogy Dessewffy állandó lakása Pesten kívül volt, önmagában kijelölte a feladatokat: rendszerint Eötvös elnökölt az osztály- és összes üléseken, s a folyó ügyeket ő vitte Pesten, ám Dessewffy súlyt fektetett arra, hogy amikor évente többször Pesten tartózkodott, az igazgatótanács ülések mellett legalább egy osztályülésen is elnököljön. Az 1860 májusában alakult Statisztikai Bizottság elnöki posztját is ellátta. Emellett intenzív levelezést folytatott a mindenkori titkárral, az akadémia ügyésze is rendszeresen referált neki a folyamatban levő jogi ügyletekről, utasításait várva. Dessewffy feladatokat osztott ki és kért számon. Ő állította össze a költségvetést, Tóth Lőrinc pénztárnok negyedévente jelentett neki az Akadémia pénzügyi helyzetéről. Az Akadémia vagyonának egy részét kitevő értékpapírok vásárlásáról és eladásáról Dessewffy rendelkezett. Ha Pesten tartózkodott, akár a legkisebb összegű pénztartalványozásokra is ő adta meg az engedélyt. Távolról sem helytálló tehát az a kép, hogy Dessewffy csak reprezentált, a napi működés irányítását pedig a másodelnök Eötvösre hagyta.¹⁶

A két elnök energikusan hozzálátott az Akadémia belső szervezeti ügyeinek rendezéséhez. 1855 nyarán körlevélben hívták fel az akadémikusok figyelmét a tagsággal járó kötelezettségekre, az Akadémia üléseinek rendszeres látogatására, beszámolót vártak tőlük az 1847 és 1855 között kifejtett tudományos munkásságukról, s tudományos közlemények beküldésére szólították fel őket. 1855 őszén ugyanakkor igyekeztek rendezni a rendes tagoknak járó honoráriumok ügyét.¹⁷ Áttekintették az Akadémia kiadványainak helyzetét és a tennivalókat.¹⁸ A külföldi tudományos intézményekkel fenntartott kapcsolatrendszer is újjászervezték.¹⁹ Megtették az első lépéseket a pénzügyek tisztázására, a forradalom idejétől rendszertelenné vált vagy esetenként teljesen elmaradt az alapítványok, illetve a kihelyezett kölcsönök kamatainak behajtására. Dessewffy ezekben az első években maga is többször ellenőrizte a pénztári ügyvitelt, 1857-ben irányításával új ügyviteli szabályzatot dolgoztak ki.²⁰

Dessewffy legfontosabb feladata azonban az Akadémia képviselte volt a kormányzati szervek felé, amelyre

őt kiterjedt személyes kapcsolatai a bécsi és budai politikusi körökben kitűnően alkalmassá tették. A legsürgetőbb kérdés az alapszabályok elfogadtatása volt. Az Akadémia vezetőségének, még Teleki gróf irányításával, az álláspontja az volt, hogy nincs szükség új alapszabályra és engedélyre, a bécsi kormányzat azonban ragaszkodott a felülvizsgálathoz. Az igazgatótanács egy, a régi alapszabályok alapján készült tervezetet terjesztett elő, ám az 1858 tavaszán Ferenc József által jóváhagyott alapszabályszöveg több pontja is ütközött az alapítók akaratával.²¹ Az igazgatótanács kérte ezen pontok módosítását, de nem jártak sikerrel. Informális úton azonban Alexander Bach belügyminiszter jelezte Dessewffynek, hogy a kormányzatnak nincs szándékában bármilyen módon korlátozni a magyar nyelvhasználatot az intézmény működésében. Ezek után az igazgatótanács 1858 novemberében úgy döntött, tudomásul veszik az új alapszabályt annak érdekében, hogy végre megnyíljon a nagyobb cselekvési tér, és sikerült semlegesíteniük Széchenyi István gróf ellenállását.²² Dessewffy teljes erőbedobással vetette bele magát a háttértárgyalásokba: „Vannak idők, midőn a jogalapokat tapodó, minden hagyományszerűt mellőző irányzatok elleni küzdelmet körömszakadtig folytatni a legfőbb kötelesség és legnagyobb érdem, mert nyitva tartja egy későbbi méltányosabb kornak a lehetőséget, a további fejleményeket ezen láncolatba fűzni be ismét, és így a jogosság continuitását ismét helyreállítani.”²³ Eötvös József mindenekelőtt Dessewffy erőfeszítései eredményének tekintette, hogy sikerült az intézmény működését biztosítani: „ha az Akadémia alapszabályai végre helybenhagyattak, s azokban semmi oly változás nem történt, mely által az kitűzött céljainak követésében akadályoztatott vagy nemzeti jellemétől megfosztatott volna, ezt főképp Dessewffy ernyedetlen tevékenységének s ildomosságának köszönhetjük.”²⁴

Az Akadémia önállóságának védelme nem fejeződhetett be az alapszabályok elfogadásával, alkalmilag a későbbiekben is érezni kellett a kormány politikai nyomását – ezekben az ügyekben Dessewffyre várt a kiegyenlítés. 1860 szeptemberében például közvetítőkön keresztül egyenesen Ferenc József szólította fel a két elnököt, hogy

a tervezett Széchenyi-emlékünnepe alkalmával igyekezzenek megakadályozni bármiféle „provokációt”.²⁵ Mindemellett Dessewffy igyekezett a Helytartótanáccsal korrekt kapcsolatokat kiépíteni, ugyanakkor védeni az Akadémia önállóságát.²⁶

AZ ALAPTÖKE SZAPORÍTÁSA ÉS AZ AKADÉMIAI PALOTA MEGÉPÍTÉSE

Az alapszabályok jóváhagyásával megnyílt tér azonnali elfoglalására Dessewffynak már előzetesen végiggondolt terve volt. 1859. október 28-án az igazgatótanács ülésén javaslatot tett egyrészt az Akadémia tőkéjének adományok útján történő jelentős gyarapítására, másrészt hasonló módon akadémiai székház létesítésére ingatlanvásárlás vagy építtetés útján.²⁷ A kezdeményezés Dessewffy számára távolról sem pusztán pénzügyi tranzakció volt, hanem a „nemzeties műveltségre” emelkedett magyarság életrealitásának és életterejének bizonyítékát remélte felmutatni siker esetén.²⁸

A székházépítés terve 1853 tavaszára nyúlik vissza, amikor az igazgatótanács elfogadta a javaslatot, de az Akadémia igencsak bizonytalan pénzügyi helyzete miatt a kezdeményezés elakadt.²⁹ 1858 februárjában Dessewffy levélben értesítette az Akadémiát, hogy a bátyja tiszteletére általa kezdeményezett *Koszorú gróf Dessewffy Aurél emlékének. Füzék tisztelői és barátai* című kiadvány szerzői a nyereséget az Akadémia palotájának építésére ajánlják fel, amihez Dessewffy külön 3000 forintos felajánlással csatlakozott. Nyár végén – nem nehéz emögött is Dessewffy befolyását sejtenünk – Sina Simon báró 80 ezer forintot adományozott erre a célra. Ez év decemberében azután az igazgatótanács bizotmányt küldött ki Eötvös József, Károlyi György gróf és Deák Ferenc részvételével.³⁰

1860. január 1-jétől kezdve Dessewffy értesítette Toldy Ferenc titkárt a hozzá érkezett felajánlásokról, közel 1100 levelet és gyűjtőívet küldött szét. Az ország legkülönbözőbb pontjain felbukkant gyűjtőívek terjesztése, az Akadémia javára rendezett bálók és hangversenyek elé a helyi

hatóságok akadályokat gördítettek, a gyűjtés ugyanis szigorúan magánjellegű volt. Dessewffy úgy határozott, az Akadémia ne folyamodjon nyilvános gyűjtés engedélyezéséért, mivel el akarta kerülni a közigazgatási hatóságok beavatkozását. Beadványban kérte Albrecht főherceg magyarországi főkormányzót és Agenor Gołuchowski gróf belügyminisztert, hogy a rendezvényeket engedélyezzék.³¹ Elvértve akadtak szkeptikus kételkedők,³² de a kezdeményezés lelkes támogatásra talált a lakosság széles körében. Jól látta Dessewffy, hogy az időpont kedvező. A Sina Simonnak szóló köszönőlevelében így szólt az adománytevés jelentőségéről: „Ahol egy hazában tények mutatják, hogy fiaiban a lélek emelkedettsége, a szívnek nemessége megvan, hogy ezek azt, ami egy nemzetnek legdrágább, nemcsak érezni, azért nemcsak szót emelni képesek, hanem hogy tettekre készek ott és akkor, ahol és amikor legszükségesebb – ott többé kétség nem lehet, hogy egy ily nemzet élni fog, hogy egy ily nemzetnek élni kell, hogy egy ily nemzet, sok hányattatás után bár, de meg fogja találni azon nyugpontot, melyből a törvényesség és rend széles alapzátán virágzása kiindulni és a szellemi és anyagi jóllét nemes gyümölcseit megteremni fogja.”³³

Az igazgatótanács 1860. április 18-i ülésén Dessewffy elégedetten bejelentette, hogy az addigi eredmények imponánsak: az alaptőkére több mint 235 381 forint, a palotára pedig 269 844 forintot meghaladó összeg folyt be. Beszámolt a lehetséges Duna-parti telek ügyében Pest város tanácsával folytatott tárgyalásairól, s az igazgatótanács Dessewffy elnökletével, Eötvös József és Károlyi György részvételével palotaépítési bizottságot választott az ügyek teljhatalmú vitelére.³⁴ Az alaptőke emelésére tett erőfeszítések is rendkívül eredményesnek bizonyultak, az a gyűjtés megkezdése előtt 588 931 forint 80 krajcárt tett ki, 1864 végén pedig az Akadémia alaptőkéje már 1 110 1667 forint 69 krajcárt és 800 aranyat foglalt magában.³⁵

A székház 1865. decemberi ünnepélyes felavatásáig Dessewffy fáradhatatlanul szervezte az építési munkálatokat, 1864 tavaszától újabb pénzgyűjtő akcióba kezdett, látva, hogy az építkezés költségei az időközben végrehajtott tervmódosítások ellenére meghaladják a rendelkezésre álló

kereteket. Továbbá indítványozta külön egy akadémiai bérház építtetését, ami 1864. szeptember végére elkészült. Erőfeszítései ellenére a palotaépítés igénybe vette az Akadémia pénzügyi forrásainak jelentős részét, az alaptőkéhez is hozzá kellett nyúlni, időleges átcsoportosításokat kellett végezni a tervezett Széchenyi-szoborra szánt alapból. Sőt, a bérházra mint fedezetre 120 ezer forint összegű jelzáloghitelt kellett felvenni. A palota átadása után ezért majd az Akadémia pénzügyeinek újabb rendbetételére volt szükség.³⁶ Végül a palotaépítés összköltsége közel 830 ezer forintot tett ki.³⁷ 1861 tavaszán Dessewffy kezdeményezte, hogy Esterházy Pál herceg, illetve Miklós fia mint örököse beleegyezzenek abba, hogy képtáruk és gyűjteményeik majdan az akadémiai palotában nyerjenek elhelyezést.³⁸

Dessewffy elnöksége idején az Akadémia nemcsak saját céljai, de egykori tagjai hozzátartozóinak érdekében is indított gyűjtési akciókat. 1855 decemberében Vörösmarty Mihály családja javára indult magángyűjtés, melyben a kezdeményező szerepet Deák Ferenc és Eötvös József játszotta, de Dessewffy nagyon hamar csatlakozott hozzájuk.³⁹ 1859 őszén a Kazinczy Ferenc-émlékünnepély kapcsán már Dessewffy kezdeményezte, hogy hátrahagyott örököseit támogassák, s erre külön alapítványt hozzanak létre az ő elnökletével. 1861 májusáig körülbelül 50 ezer forintot sikerült összegyűjteni, Dessewffy maga is támogatta az ügyet 500 forinttal.⁴⁰ Széchenyi István halála után, az igazgatótanács 1860. április 18-i ülésén, szintén Dessewffy kezdeményezte a majdan felépülő akadémiai palota előtt Széchenyi ércszobrának felállítását, annak céljára gyűjtés hirdetését, amelyet 1861 januárjában elindítottak. Az év decemberéig sikerült 66 373 forintot összegyűjteni, ekkor az igazgatótanács Dessewffy elnökletével egy bizottságot választott, s megbízta a további szervezéssel.⁴¹

A nagy akciók mellett számtalan apró-cseprő vagy éppen fontos napi dologgal foglalkozott Dessewffy akadémiai elnöksége alatt. Alkalmanként a tagok által az *Értesítő*-ben történő közlésre beküldött közlemények vagy az Akadémiának beküldött találmányok bírálót ő jelölte ki; a kihalt Illésházy család levéltárának megóvása ügyében igyekezett közbenjárni, egy-egy akadémikus vasúti szabadjegyének ügyét intézte, hagyatékok megvásárlására igyekezett ösztönözni a Helytartótanácsot, és így tovább.⁴²

EPILÓGUS

Mindeközben a politika vonzásától sem szabadulhatott Dessewffy, elsősorban az októberi diploma (1860) előkészítésében játszott lényeges szerepet. 1865 tavaszán is azok között találjuk, akik a háttérben meghúzódva közreműködtek a provizórium viszonyainak felszámolásában. Mindemellett az Akadémiát tekintette működése elsődleges terepének. Özvegye így szólt erről 1866 tavaszán: „ezen hazai Intézet gyarapodása és virágzása nagyobb mértékben fekvék megboldogult férjem szívéen, mint bármi más, mi körül fáradozott”.⁴³

A székház ünnepélyes átadására többszöri halasztás után, az újra összehívott országgyűlés megnyitására időzítve, 1865. december 11-én került sor. Ezen azonban a betegsége miatt Dessewffy már nem vehetett részt. November végén, december elején még instrukciókat küldött a megnyitó ünnepség részleteiről, szervezte az 1858-as akadémiai felszólalásának és a palotaavatásra készült beszédének kiadását, fogadta Tóth Lőrinc pénztárnok novemberi beszámolóját, s úgy tervezte, december 19-e tájékán újra Pestre utazhat. Arra már nem kerülhetett sor, de december 23-án még a Széchenyi-szobor ügyében rendelkezett.⁴⁴ A palota ünnepélyére készített beszédét Eötvös olvasta fel helyette. Fontos üzenetnek szánta azt nemcsak az akadémikusok, hanem az ország teljes közvéleménye számára a „nemzeti műveltség és művelt nemzetiség” jelszó jegyében.⁴⁵ A közgyűlés és az igazgatótanács december 11-én nyilatkozatban fejezte ki sajnálkozását hiánya miatt, s köszönetét a hármass bizottságnak, külön kiemelve Dessewffy érdemeit.⁴⁶ December 25-én Dessewffy táviratban válaszolt: „Legőszintébb köszönet. Éljen az Akadémia! Egyre hasznosabban és örömdetesebben fejtse ki tevékenységét! Dessewffy.”⁴⁷

1866. január 10-én érkezett Pestre egy másik távirat Dessewffy Emil halálhírével. Az Akadémia gyászistentiszteletet szervezett,⁴⁸ majd 1867. január 28-án Eötvös József emlékezett elődjére az Akadémia gyászünnepélyén.

Deák Ágnes

JEGYZETEK

- 1 Eötvös: Gróf Dessewffy Emil, 244–261., 248.
- 2 Dessewffy levele Toldy Ferencnek. Szentmihály, 1843. október 31. MTA KIK KRKG Y RAL 51/1843. A magyar nyelvű levéltári forrásokat modernizált helyesírással közlöm.
- 3 Károlyi György, Deák Ferenc, Kemény Zsigmond, Szalay László és Fogarasi János levele az Akadémiának. Pest, 1858. december 14. MTA KIK KRKG Y RAL Ad 10/1858.
- 4 Érkövy: Nemzetgazdasági magyar írók; Kautz: *A nemzetgazdasági eszmék*, 363., 424., 499.
- 5 Dessewffy: *A magyar vám*, VII., 9., 11., 18–19.; A Német Vámszövetségről lásd [Dessewffy]: *Parlagi eszmék*, 52., 57.; Kautz: *A nemzetgazdasági eszmék*, 424.
- 6 Dessewffy: *Fizessünk*, 5., 8., 44–45., 48–50.
- 7 Vö. [Dessewffy]: *Alföldi levelek*; [Dessewffy]: *Parlagi eszmék*, Dessewffy: *A magyar vám*; Dessewffy: *Fizessünk*; Des[s]ewffy: *A fenforgó*.
- 8 A bizottság üléseinek (1850. március 24., 26., 27., 28., május 10.) jegyzőkönyvét lásd MTA KIK KRKG Y RAL 13/1850., 14/1850., ad 14/1850., 74/1850.
- 9 T. Erdélyi: Az Akadémia, 395–401., 399.
- 10 Vö. R. Várkonyi: Törvényen kívüliségben, 45–57.
- 11 Az MTA igazgatótanácsa 1853. március 16-i ülésének jegyzőkönyve XLII. pont. MTA KIK KRKG Y RAL 15/1853.; ugyanezt lásd még uo. K 1307. Igazgatótanácsai jegyzőkönyvek, 1846. december – 1861. december.
- 12 Az MTA igazgatótanácsa 1855. április 17-i ülésének jegyzőkönyve II–III. pont. MTA KIK KRKG Y RAL 20/1855.; ugyanezt lásd még uo. K 1307.
- 13 A történettudományi osztály ülése november 19. *MAÉ* 15 (1855) 7. sz. 625.
- 14 MTA KIK KRKG Y RAL Igazgatótanácsai jegyzőkönyvek, 1846. december – 1861. december. K 1307.; Igazgatótanácsai jegyzőkönyvek, 1865. január – 1865. december. Uo. K 1312.
- 15 Dessewffy: Magyar Tudományos Akadémia, 1858, 5–20., idézet: 18.; Vö. Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 57–59.
- 16 Vö. R. Várkonyi: Törvényen kívüliségben, 95.
- 17 Körlevél az Akadémia tagjaihoz. Pest, 1855. július 20. (foglalmazvány, aláírás nélkül) MTA KIK KRKG Y RAL 63/1855.; Czuczor Gergely, Szemere Pál, Szalay László irata az elnökséghez. Pest, 1855. november 5. Uo. 89/1855.; Dessewffy Emil irata Tóth Lőrincnek. Pest, 1855. november 20.; Uo. 93/1855.; lásd még uo. 94/1855., 103/1855., 58/1856., 2/1857.
- 18 Évkönyvi bizottmány jelentése Erdy János aláírásával, Pest, 1857. május 14. MTA KIK KRKG Y RAL 42/1857.; az igazgatótanács 1857. június 8-i ülésének jegyzőkönyve IX. pont. Uo. K 1307.
- 19 Vö. MTA KIK KRKG Y RAL 92/1857., 795/1860.
- 20 Az igazgatótanács üléseinek jegyzőkönyve 1857. június 8., 1858. május 31., 1858. december 19. MTA KIK KRKG Y RAL K 1307.; Dessewffy irata az igazgatótanácshoz. Pest, 1859. november 2. Uo. 642/1859.
- 21 „A magyar tudományos Academia Alapszabályai. Költ a M. Acad. Kis Gyűl. Mart. 9. és 13. 1854.” címmel kézirat Toldy Ferenc titoknok szignójával. MTA KIK KRKG Y RAL 11/1854.
- 22 A M. T. Akadémia új alapszabályai (1858). In: Kónya: *Akadémiai törvények*, 102–111.; Vö. Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 49–56.
- 23 Dessewffy levele Toldynak. Szentmihály, 1858. június 28. MTA KIK KRKG Y RAL M. Irod. Lev. 4r 462. Toldy Ferenc levéltározója VII. kötet.
- 24 Eötvös: Gróf Dessewffy Emil, 256.
- 25 Franz Folliot de Crenneville gróf, I. Ferenc József első hadsegéde levélfoglalmazványa Benedek Lajos magyarországi kormányzónak. Bécs, 1860. szeptember 30. ÖStA HHStA, Gendarmerie-Departement, 585/1860.; Benedek jelentése Crenneville-nek. Buda, 1860. október 2. Uo. 603/1860.
- 26 Vö. Levélfoglalmazvány a Helytartótanácsnak. Pest, 1862. december 1. aláírás nélkül. MTA KIK KRKG Y RAL 1266/1862.
- 27 Az igazgatótanács ülésének jegyzőkönyve 1859. november 3. V. pont. MTA KIK KRKG Y RAL K 1307.; ugyanezt lásd Kivonat az igazgatóság 1859. október 28-i üléséből, Csengery Antal akad. jegyző, 1859. november 3. Uo. 640/1859.
- 28 Dessewffy körlevele. Pest, 1860. január 15. MTA KIK KRKG Y RAL 970/1860.

- 29 Az igazgatótanács 1853. március 14-i ülésének jegyzőkönyve, VII. pont. MTA KIK KRKGy RAL K 1307.; lásd még uo. 2/1853., 23/1853., 24/1853., 26/1853.
- 30 Dessewffy levele az Akadémiának. Velence, 1858. február 20. MTA KIK KRKGy RAL 66/1858.; „Magyar Akademia” c. rovat. *Budapesti Hirlap* 1858. március 21.; Báró Sina Simon levele az Akadémiának. Bécs, 1858. augusztus 14. MTA KIK KRKGy RAL 184/1858.; az igazgatótanács 1858. december 19-i ülésének jegyzőkönyve, XXIV. pont. Uo. K 1307.
- 31 Vö. Dessewffy levele Pesty Frigyesnek. Pozsony, 1860. február 12. OSZK Kt. Lt.; a szervezés nehézségeiről lásd MTA KIK KRKGy RAL 1017/1860., 1025a/1860., 1025b/1860., 1034/1860., 1035/1860., 1044/1860.
- 32 Lásd például Fiáth István levele Dessewffyhez. Harta, 1860. február 9. MTA KIK KRKGy RAL 1018/1860.
- 33 Dessewffy levele Sina Simonnak. Pozsony, 1858. december 31. MTA KIK KRKGy RAL Ms. 4746/64. (Mellette a német fordítás fogalmazványa.)
- 34 Az igazgatótanács 1860. április 18-i ülésének jegyzőkönyve, II., III., V. pont, az igazgatótanács 1860. október 11-i ülésének jegyzőkönyve, I. pont. MTA KIK KRKGy K 1307.
- 35 Tóth Lőrinc jelentése az igazgatótanács számára, 1860. október 11. MTA KIK KRKGy RAL Ad 937/1860.; Tóth Lőrinc jelentése az igazgatótanács számára, keltezés nélkül [háttalra rávezetve Dessewffy kézírásával: „Ps 26. Jan 865”]. Uo. 836/1865.
- 36 Henszlmann: *Az akademia palotájának története*; MTA KIK KRKGy RAL K 1272. Palotaépítési és egyéb iratok, 1–38. sz., Építési Bizottság jegyzőkönyvei, Dessewffy jelentése az igazgatótanács részére. Pest, 1865. január 26. Uo. 854/1865.; Fráter: „*Nemzeti részvét...*”
- 37 „A m. t. Akademia palotájának építésére és bútorzására fordított összes költségek kimutatása.” Pest, 1867. október 30. Ybl Miklós és Szkalnitzky Antal aláírásával. MTA KIK KRKGy RAL K 1273/81. Palotaépítési egyéb iratok, építészeti bizottság jegyzőkönyvei, palotaépítési számlák, nyugták.
- 38 Vö. MTA KIK KRKGy RAL 770/10/1861., 880/1861. 1861. márciusi levélváltásuk megjelent: *Pesti Napló* 12. 1861. március 14. 61–3327. sz. BSZ 12 (1861) 40. sz. 392–394. Lásd még MTA KIK KRKGy RAL 878/1863., 668/1864., 817/138/1865., 817/231/1865., 1288/1865.
- 39 A Vörösmarty-árvák javára szervezett gyűjtésről legújabbán lásd Szilágyi: Egy nemzeti ügy, 537–548.
- 40 Vö. Kazinczy-alap Könyve 1859–1869. MTA KIK KRKGy RAL K 1645.
- 41 Igazgatótanács-i ülések jegyzőkönyvei, 1860. április 18. I. pont, 1861. december 21. V. pont. MTA KIK KRKGy RAL K 1307. Vö. uo. 812/1861., 876/1862., 880/1862., 1362/1865.
- 42 Vö. MTA KIK KRKGy RAL 745/1863., 357a–c/1864., 521/1864., 577/1864., 1156/1865.
- 43 Özv. Dessewffy Emilné levele az Akadémiának. Pozsony, 1866. március 30. MTA KIK KRKGy RAL 206/1866.
- 44 Vö. MTA KIK KRKGy RAL 1160/1865., 1365/1865., 1401/1865.; Dessewffy Emil levelei Csengery Antalnak. Szentmihály, 1865. december 14., december 16., december 23. MNL OL Z 119 C-8. tétel, Gr. Dessewffy Emil levelei Csengery Antalhoz 1862–1865.
- 45 Üdvözlő Szózat a magyar tudományos Akadémia palotájának megnyitása alkalmával 1865-dik évi december 11-kén. In: Dessewffy: *A Magyar Tudományos Akadémia és nemzetiségünk feladatai*, 23–31.; Vö. Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 59–60.
- 46 Az igazgatótanács 1865. december 11-i ülésének jegyzőkönyve, I–II. pont. MTA KIK KRKGy RAL K 1312.
- 47 Dessewffy távirata Eötvösnek. Nyíregyháza, 1865. december 25. (német nyelvű) MTA KIK KRKGy RAL 922/1866.
- 48 Vö. MTA KIK KRKGy RAL 987/1866., 912/1866., 14/917/1866. az igazgatótanács 1866. január 21-i ülésének jegyzőkönyve I. pont. Uo. K 1313. Az igazgatótanács jegyzőkönyvei, 1865. január – 1866. december.